

Акулова Н.Ю.

кандидат філологічних наук.

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ГЕНЕЗИС І ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОМАНУ

Утвердження жанру інтелектуального роману в літературі пов'язане із загальною тенденцією до інтелектуалізації мистецтва минулого століття. Як зазначає С. Павличко, «інтелектуалізм був домінантою модернізму й художньої культури ХХ століття в цілому [...] Література завжди мала філософський підтекст, проте в епоху небувалих історичних і суспільних катаклізмів і краху філософських систем філософування стало її домінантою» [14, с. 368]. Жанр інтелектуального роману в світовій літературі представлений у творчості багатьох помітних письменників (Т. Вулф, Г. Гессе, Т. Манн, В. Фолкнер та ін.). Однак, на жаль, у літературознавчій науці дискусійним залишається питання про диференціацію жанрів інтелектуального та філософського романів. Крім цього, на сьогодні досі ґрунтовно не розроблено принципів ідентифікації інтелектуальної прози за жанрово-стильовими ознаками. Відтак **актуальним** є вивчення особливостей інтелектуального роману як специфічної жанрової форми.

Мета розвідки – простежити генезу та з'ясувати загальні особливості та основні закономірності функціонування інтелектуального роману як специфічного жанрового утворення.

Інтелектуальний роман сформувався на основі філософського. Про генеалогічну спорідненість цих жанрових модифікацій переконливо свідчать роботи В. Бікульчюса [3], А. Бочарова [4], Т. Гуріної [6], Ю. Давидова [7], В. Днепровна [8; 9], Н. Лейтес [12], Н. Павлової [15; 16] та ін. Інтелектуальний роман як унікальний художній феномен виник і розвивався на початку ХХ ст., на відміну від філософського, який зародився ще у ХVІІІ ст. В. Бікульчюс вважає, що ці терміни виражають поетапність розвитку жанру філософського роману. Так, визначення «філософський роман», на думку вченого, доцільно вживати на позначення класичного етапу розвитку жанру (ХVІІІ–ХІХ ст.), а термін «інтелектуальний роман» втілює те розумове споглядання, ті розмірковування, якими сповнений філософський роман ХХ століття» [3, с. 9].

Т. Гуріна, аналізуючи жанрову природу інтелектуального роману, зазначила, що він зберіг структурну модель свого генетичного попередника, успадкувавши деякі його суттєві поетикальні ознаки: «надмір теорії в «чистому» вигляді, підпорядкованість характерів і ходу подій певному тезису, наявність «підтримуючого елемента» (афоризми, вставні епізоди тощо. – Н.А.)» [6, с. 203]. Попри це інтелектуальний роман, сформувавшись у ХХ ст. як окреме естетичне явище, набув якісно нових характеристик. Коли почали з'являтися романи Т. Вулфа, Г. Гессе, А. Дьобліна, Р. Музіля, В. Фолкнера, це був уже трансформований жанр із власними особливостями. Синтезуючи філософську та мистецьку творчість, письменники намагалися не просто відобразити сучасність у життєподібних

формах або маніфестувати певну філософську ідею. Вони прагнули подати глибоку інтерпретацію сучасної їм дійсності, виходячи із загальних законів світобудови. Біля витоків західноєвропейської інтелектуальної прози стояв німецький письменник Т. Манн, який першим запропонував термін «інтелектуальний роман». Появу нового жанру він пояснював великим «історичним і світовим зламом» 1914–1923 рр., котрий відбувся у свідомості людей. Відтак, виникла загострена потреба в осмисленні доби, переакцентуації її духовних цінностей. Це, безсумнівно, вплинуло і на художню творчість, адже в книгах почали шукати «не розвагу і не забуття, але істину і духовну зброю» [13, с. 611].

Зауважимо, що більшість літературознавців не розмежовують терміни «філософський» та «інтелектуальний» романи. Зокрема, паралельним є вживання понять у роботах В. Адмоні й Т. Сильман [1], М. Бенькович [2], А. Бочарова [4], В. Днепров [8; 9], Н. Жлуктенко [10], Д. Затонського [11], Н. Лейтес [12], Н. Павлової [15; 16] та ін. Одночасно, дослідження цих вчених значно поглиблюють пізнання інтелектуального роману як специфічного художнього явища ХХ століття, адже в них викладено чимало важливих спостережень щодо його жанрово-стильових прикмет. Скажімо, Н. Павлова у книзі «Типологія німецького роману (1900–1945)» звернула увагу на особливості зображення внутрішнього світу людини. Дослідниця переконана, що порівняно з героєм філософської прози XVIII–XIX ст. герой інтелектуального роману ХХ ст. змальовується ніби збільшено, «генералізовано». Письменники-інтелектуалісти не цікавляться стосунками своїх персонажів із оточуючими, суспільством. Предметом творчого осмислення стає людина в її взаєминах зі світом [16, с. 260].

Чітко диференціюють філософський та інтелектуальний романи В. Бікульчюс [3], А. Гулига [5], Т. Гуріна [6]. Вони зауважують, що інтелектуальний роман відрізняється від філософського своєю конструктивністю, ускладнюється його жанрова структура. Інтелектуальний роман, за твердженням В. Бікульчюса, уже майже не «підпорядковується якійсь одній філософській ідеї, частіше він звучить як ціла симфонія ідей», які викладено вже не тезисно, а, навпаки, розгорнуто в широкі «філософські трактати» [3, с. 26]. В інтелектуальному романі еволюціонує й ставлення автора до подавання, показування ідеї. Зокрема, нівелюється можливість однозначного вирішення проблеми, зникає категоричність «за» або «проти». В. Днепров із цього приводу зазначив, що ідея стає «багатозначною», розгортається в «гамму відтінків і відношень надзвичайної складності» [9, с. 418]. Автори інтелектуального роману не подають остаточного вирішення моральних або філософських проблем, поставлених у творі, що чітко проявляється, зокрема, на його сюжетно-композиційному рівні: фінал роману, пише І. Фрадкін, будується за принципом «питання залишається відкритим» [17, с. 249].

На ролі умовного начала, коли дійсність часто подається у формі притчі, алегорії або міфу, акцентувала увагу Т. Гуріна. Незважаючи на те, що інтелектуальний роман ХХ ст. (порівняно з філософською прозою XVIII ст.) характеризується появою життєподібних епізодів, а персонажі стають більш складними, пластичними, його автори все ж не поспішають «створювати ілюзію достовірності». Тому умовними, ніби навмисне сконструйованими, виглядають не тільки життєві ситуації, зображені в творі, алей характер персонажів, які розвиваються в суперечливій психологічній правдоподібності

[6, с. 207].

Утверждения жанру інтелектуального роману в літературі пов'язане із загальною тенденцією до інтелектуалізації мистецтва минулого віку. У зв'язку з цим для філософського роману ХХ ст. характерною є особливість, у формулюванні якої ми солідарні з визначенням А. Бочарова: «Інтелектуальність – особлива якість, що містить важковловимі, важковикремлювані, однак реально існуючі елементи, котрі, не руйнуючи, не розриваючи образної тканини, наділені більш високою питомою вагою наявної в ній думки» [4, с. 283].

Специфіку «інтелектуалізму» інтелектуального роману ХХ ст. розкрив Ю. Давидов, визначивши її як «міфологічний ірраціоналізм». Дослідник пов'язував утворення жанру інтелектуального роману із корінними змінами, які відбулися в сфері культурної свідомості на рубежі ХІХ і ХХ ст. Внаслідок руйнування загальнонародних міфів* («демістифікації дійсності»), що забезпечували кожному члену суспільства певний спосіб світобачення, диктували норми і правила поведінки, люди перестали розуміти дійсність, яка відбувалася під знаком хаосу й безладдя. Відтак, виникла потреба у створенні нового міфу, яку задовольнила філософія, виробивши провідні для початку ХХ ст. концепції – фрейдистську та екзистенціалістську, – котрі перебрали на себе функції соціального міфу. Проте, якщо міф характеризується «природністю» виникнення, то філософія є штучно створеною конструкцією. Тому, на думку Ю. Давидова, у цьому випадку доцільно говорити про свідоме («філософськи прорефлектоване») оперування «несвідомим». Звідси – специфічне для інтелектуального роману поєднання глибокої розсудливості з ірраціоналізмом особливого типу, «коли ірраціональне виступає не як дещо неусвідомлене, безпосереднє, але – навпаки! – усвідомлюється й «обігрується» як таке, тобто постає в якості об'єкта цілком раціональної маніпуляції» [7, с. 142].

Отже, підсумовуючи попередньо сказане, підкреслимо, що терміни «філософський роман» та «інтелектуальний роман» експлікують існування відмінних між собою естетичних явищ. Проте жанрова природа філософського роману дуже чітко проступає в інтелектуальному, передусім через постановку, осмислення або вирішення певної філософської проблеми шляхом «сублімації всіх внутрішніх асоціативних зв'язків художньої структури» [2, с. 4]. У той же час, інтелектуальний роман – це твір, зорієнтований на проблемно-філософське осмислення життя, але такий, що не дає однозначних відповідей на заявлені в ньому питання, залучаючи до активної розумової співтворчості читача.

*Ю. Давидов вдається до філософського трактування міфу як феномена суспільної свідомості, що розгортається в певну модель соціальних і міжособистісних стосунків, закорінену на рівні колективного несвідомого

Література

1. Адмони В., Сильман Т. Томас Манн : очерк творчества / В. Адмони и Т. Сильман. – Л. : Советский писатель, 1960. – 349, [2] с.
2. Бенькович М.А. Из истории русского философского романа : [монография] / М.А. Бенькович ; отв. ред. Г.А. Белая. – Кишинев : Штиинца, 1991. – 106, [2] с.

3. Бикутьчюс В. Поэтика философского романа : учебное пособие / В. Бикутьчюс. – Вильнюс, 1988. – 69, [2] с.
4. Бочаров А. Бесконечность поиска: Художественные поиски современной советской прозы / А. Бочаров. – М. : Советский писатель, 1982. – 422 с.
5. Гулыга А.В. Искусство в век науки / А.В. Гулыга ; [отв. ред. Г.В. Степанов]. – М. : Наука, 1978. – 180, [2] с. – (Серия «Философия, экономика, право»).
6. Гурина Т.Л. Некоторые предпосылки изучения авторской позиции в интеллектуальном романе XX века / Т.Л. Гурина // Проблема автора в художественной литературе / ред. кол.: Б.О. Корман (отв. ред.) [и др.]. – Ижевск, 1974. – Вып.1. – С. 200–209.
7. Давыдов Ю. «Интеллектуальный роман» и философское мифотворчество / Ю. Давыдов // Вопросы литературы. – 1977. – №9. – С. 127–171.
8. Днепров В. Идеи времени и формы времени / В. Днепров. – Л. : Советский писатель, 1980. – 597, [1] с.
9. Днепров В. Черты романа XX века / В. Днепров. – М.–Л. : Советский писатель, 1965. – 545, [3] с.
10. Жлуктенко Н.Ю. Английский психологический роман XX века : [монография] / Н.Ю. Жлуктенко. – К. : Высшая школа, 1988. – 157, [2] с.
11. Затонский Д. Искусство романа и XX век / Д. Затонский. – М. : художественная литература, 1973. – 534, [1] с.
12. Лейтес Н.С. Немецкий роман 1918–1945 годов (эволюция жанра) : учебное пособие / Н.С. Лейтес ; [отв. ред. А.В. Карельский]. – Пермь : [Б.и.], 1975. – 324 с.
13. Манн Т. Об учении Шпенглера / Т. Манн ; [перевод с нем. Е. Эткинда] // Томас Манн : собрание сочинений. В 10 т. Т. 9. О себе и собственном творчестве (1906–1954). Статьи (1908–1929). – М. : Гос. изд-во худож. лит., 1960. – С. 610–619.
14. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / Соломія Павличко. – [2-ге вид., перероб. і доповн.]. – К. : Либідь, 1999. – 446, [1]с.
15. Павлова Н.С. «Интеллектуальный роман» / Н.С. Павлова // Зарубежная литература XX века : учебник для вузов / под. ред. Л.Г. Андреева. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа : Академия, 2000. – С. 194–215.
16. Павова Н.С. Типология немецкого романа (1900–1945) / Н.С. Павлова ; [отв. ред. С.Г. Бочаров]. – М. : Наука, 1982. – 275, [2] с.
17. Фрадкин И. Ожанрово-структурных особенностях немецкого интеллектуального романа / И. Фрадкин // Художественная форма в литературах социалистических стран : очерки / [ред. кол.: Н.И. Балашов, Ю.А. Кожевников, О.К. Россиянов]. – М. : Наука, 1969. – С. 239–259.